

Tyko Sallinen: *Mirri vihreässä puvussa*, 1911.
Yksityiskokoelma. Kuva: Hannu Aaltonen /
Kuvataiteen keskusarkisto. © Kuvasto 2012

ILKKA MALMBERG

HELMI VAI SIKA?

Tyko Sallisen rajut maalaukset tulevat kesäkuussa Retrettiin. Mukana ovat myös muotokuvat hänen vaimostaan Mirristä. Joidenkin mielestä ne ovat loukkaavia, toisista kauniita. Mirrin tarina ainakin on ruma.

Ateneumin portaikossa pussailtiin. Entiset oppilaat, jo vähän nimeä saaneet taidemaalarit, kävivät Ateneumiin piirustussaleissa naurattamassa kouluun vastapäässeitä nuoria tyttöjä. He pelailivat ja kukkoilivat – eivät olleet ihan selvin päin –, matkivat opettajia, ja joku nappasi hiilen ja pyöräytti piirrostehtävän epävarman opiskelijatyön puolesta.

Nuoret miehet olivat boheemeja, kovaäänisiä – ja ihailtuja. He saattoivat valita tyttöjoukosta kiinnostavimmat yksilöt.

Porraskäytävissä oli monta soppea, joissa ”saattoi äkkiä painautua toista vasten ja puoliavoimien huulien välistä tuntea kuumaa hengityksen hyväilevän kasvoja. Vietti heräsi, itsetunto imi ravintoa itseensä.”

Näin 1900-luvun alun taideopiskelijoiden soidimmenoja kuvailli kirjailija **Tito Colliander** kirjassaan *Sallinen* (1948). Itse hän ei suinkaan ollut paikalla – hänhän oli tuolloin vasta lapsi –, ja omalla urallaanhan Colliander omistautui lähinnä uskonnollisille pohdiskeluille ja ikoneille. Mutta hän oli kuullut tarinan ihailmaltaan taidemaalari **Tyko Salliselta**. Siihen kannattaa suhtautua siis varautuneesti.

Colliander jatkaa: ”Ateneumin tytöt – –. Heidän joukossaan oli vereviä tyttöjä, joiden suonia poltti halu.”

Yksi tytöistä oli 20-vuotias **Helmi Vartiainen**, vilkas karjalaistyttyö Sortavalasta.

Hän oli päässyt Helsinkiin opiskelemaan kuvataiteita, vaikka sitä pidettiin tuohon aikaan naiselle turhanaikaisena harrastuksena. Naisista voisi tulla enintään piirustuksenopettajia, ja sekin virka pitäisi jättää, kun avioidutaan ja saadaan lapsia. Miesopiskelijat osoittivat mieltään saadakseen tarpeettomat neidit pois vakavaa taiteentekoa häiritsemästä.

Mutta Helmin haave oli toteutunut. Ja nyt hän törmäsi lahjakkaaseen Tykoon, joka oli häntä yhdeksän vuotta vanhempi ja teki kaikille selväksi, että oli nero. Varsinkin juovuksissa. Ja sitä hän oli usein, sillä taiteilijan kuului olla humalassa.

Sallinen asui vuokralla Kaivopuistossa vanhassa kaksikerroksisessa puutalossa lehmusten keskellä. Hänen huoneeseensa pääsi huomauttamatta viereisen katon kautta ikkunasta. Sallisen puheiden mukaan sinne suorastaan jonotettiin. Ja sinne kiipesi Helmikin.

Pariskunta alkoi esiintyä yhdessä julkisesti, ja Sallinen sai moitteita. Uhmakkaasti hän ilmoitti, että he menevät naimisiin.

Se taisi olla yllätys, ainakin Collianderin mukaan kumpikaan ei ollut siihen kovin halukas.

Tyko Sallisen vaiheista kerrottaessa annetaan ymmärtää, että nuori ja estoton Helmi oli ollut Tykolle aistillinen ansa. Sallisen väitetään olleen siihen asti seksuaalisesti kokematon ja ujo. Väite on ristiriidassa sen kanssa, miten hänen käytöstään nuorten naisten kanssa kuvataan.

Annettu selitys oli, että Sallinen oli ollut ilottoman lestadiolaisperheen poika. Isä oli räätälimestari, ja perhe asui milloin missäkin päin Suomea. Isä toimi saarnamiehenä mutta sortui viinan houkutuksiin. Tykoa kasvatettiin piiskalla. Kaikki sukupuolisuuteen viittaavaa oli saastaa ja syntiä.

Perhe oli asunut Haaparannassa, kun 14-vuotias Sallinen oli tavallista ankaramman selkäsauvan jälkeen karannut kotoa. Sen jälkeen hän oli kierrellyt räätälikisällinä Ruotsissa ja kirjoittanut sieltä kaipaavia kirjeitä salaa äidilleen ja sisarilleen. Tukholmassa hän saattoi vapaasti tutustua taidemuseoihin ja nähdä näyttelyitä.

Palattuaan Suomeen Sallinen oli tehnyt sovinnon isänsä kanssa ja asettunut Raahen räätäliksi. Sieltä hän oli tullut vuonna 1902 Helsinkiin Taideyhdistyksen piirustuskouluun, Ateneumiin.

Nyt, 29-vuotiaana, Tyko Sallinen oli maailmaa nähnyt mies mutta umpisolmussa: hän halveksi taideopiskelijoita, pikkunättejä sievistelijöitä, ja erityisesti hän halveksi hyvien perheitten tyttöjä, jotka tunkivat Ateneumiin. Heitä hän nimitti mamselleiksi. Hän oli suulas ja kiroili karmeasti.

Mutta naisten suosio oli hämmäntävää. Se pani Sallisen pään pyörälle.

Colliander kuvaa sortavalalaistyttyö Helmiä ”väkevän aistilliseksi naiseksi täyteläisine huulineen ja muotoineen”. Sallinen kutsui häntä Mirriksi.

Mutta Colliander ei ollut koskaan nähnyt Mirriä. Vain Mirristä maalatut taulut, jotka kuuluvat suomalaisen maalaustaiteen mestariteoksiin. ➔

Tyko Sallinen: *Mirri mustassa puvussa*, 1911. Ateneumin taidemuseo. Kuva: Jukka Romu / Kuvataiteen keskusarkisto. © Kuvasto 2012

Onko Mirrin katse tyhjä kuin lehmällä?

Myöhempien aikojen mielikuva Helmistä eli Mirristä oli miesten tekemä. Museoamanuenssi **Inka-Maria Laitila** ja toimittaja **Tarja Strandén** ovat halunneet korjata sitä. Kirjassaan *Tukaattityttö* (2002) he kertovat sivistyneestä ja lahjakkaasta Helmi Vartiaisesta, jonka oma taiteilijanura tyssää nuorena solmittuun avioliittoon.

Laitila ja Strandén kyseenalaistavat jopa sen, miltä Mirri näytti. Heidän mukaansa hän oli muutaman säilyneen valokuvan perusteella siro ja kapeakasvoinen.

Onko hän? Sen voi itse päätellä oheisesta valokuvasta.

Sama koskee Mirrin ”tyhjää katsetta”. Laitila ja Strandén kirjoittavat, kuinka heidän on vaikea kuvitella Helmin silmiä maalausten Mirrin tyhjän katseen taakse.

Miten taulujen Mirri on nähtävä? Onko hänen katseensa tyhjä? Kuin lehmällä – kuten usein on väitetty?

Laitila ja Strandén haluavat nimittää Mirriä Helmiksi, hänen omalla nimellään. Mirri oli Tyko Sallisen käyttämä nimitys vaimostaan. Sitä nimeä käytti myös Sallisen lähipiiri.

Helmin sukulaiset eivät kutsuneet häntä Mirriksi. Heille ”Mirri” merkitsi Sallisen kuvissa esiintyvää naishahmoa. Myös Helmin pikkusisar **Lahja** oli kertonut olleensa yhden Mirri-kuvan mallina. Ne eivät siis olleet muotokuvia, vaan kertoivat Sallisen naiskuvasta: aistillinen, intohimoinen, alkukantainen, vähän eläin.

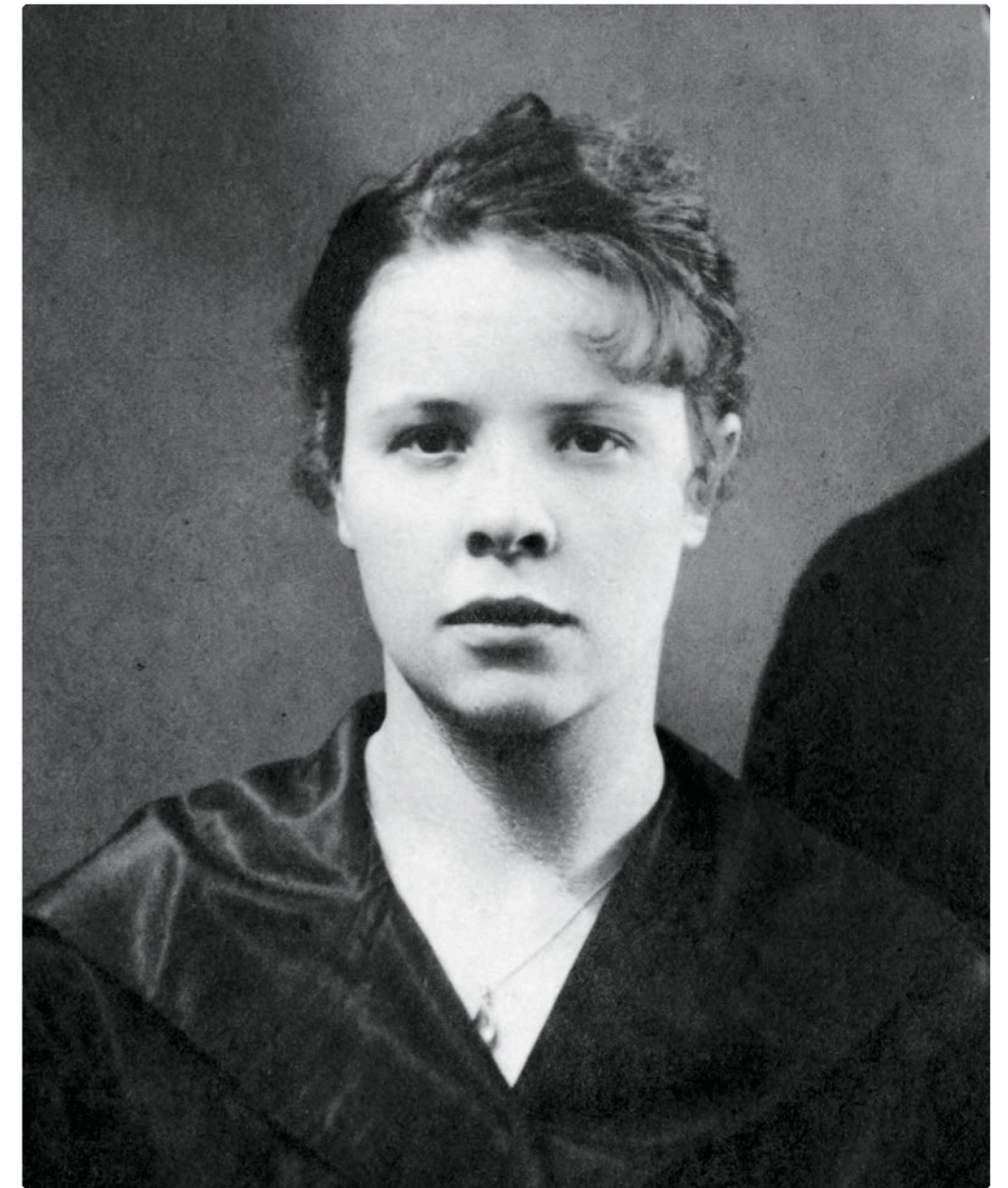
Maalasio Sallinen vaimostaan sian?

Mirrihän tarkoittaa kissaa. Toisaalta se on myönteinen, hellittelevä lempinimi, jollaisia läheiset ihmiset antavat toisilleen. Helmikin nimitti Tykoa Mikko Repolaiseksi tai Ketuksi.

Asetelma on tuttu: toisaalla miesten kuvaama naiivi ja aistillinen Mirri, joka viettelee lupaavan mutta kypsymättömän taiteilijan; toisaalla naisten kuvaama fiksu, nuori taiteenopiskelija, josta tehdään nimetön objekti, lemmikkikissa.

Nuoresta Helmistä ei ole säilynyt juuri mitään dokumenttia. Toimittaja Tarja Strandén, toinen *Tukaattitytön* kirjoittajista, kertoo hätkähtäneensä löytäessään valokuvan, joka on otettu juuri ennen Helsinkiin lähtöä.

Siinä tyttömäinen Helmi istuu kukkahattu päässä puutarhaan katetussa kahvipöydässä. Hän näyttää hyvin nuorelta ja pyöreäposkiselta. Tosin se voi johtua siitä, että hänellä on juuri pullanpala suussa. Silmät tuikkivat iloisesti.

Sortavalan tyttökoulun matrikelissa julkaistu kuva Helmi Vartiaisesta, otettu ennen lähtöä Helsinkiin.

Helmi oli hyvästä kodista, ilmapiiri oli salliva ja kannustava. Isä oli koristemaalari, joka oli joutunut taloudellisiin vaikeuksiin. Äiti oli kuollut.

Tyttöjen kouluttautumista pidettiin perheessä luonnollisena, mutta heidän odotettiin päätyvän myös hyviin naimisiin. Helmi lähti Helsinkiin 18-vuotiaana. Aluksi hän opiskeli iltalinjalla ja teki päivisin töitä.

Elämä oli niukkaa. Hän ei ollut mikään hemmoteltu mamselli.

Tyko ja Helmi kohtasivat piirustussalissa, jonne Sallinen ja **Jalmari Ruokokoski** olivat tulleet ravintolasta katsastamaan tyttöjä. Sallinen on kertonut, että hän huomasi telineitten välissä tytön, jolla oli kastanjanvärinen tukka ja ruusuihonen ihonväri. Hän oli raikas ja välitön ja puhui hauskaasti Karjalan murretta.

Tyko ja Helmi menivät naimisiin jo parin kuukauden kuluttua ja lähtivät Tykon stipendimatkalle Pariisiin. Matkasta tuli raju: Sallinen ryppäsi ja tarjosi ravintoloissa, järjesti hillittömiä juhlia. Rahat loppuivat.

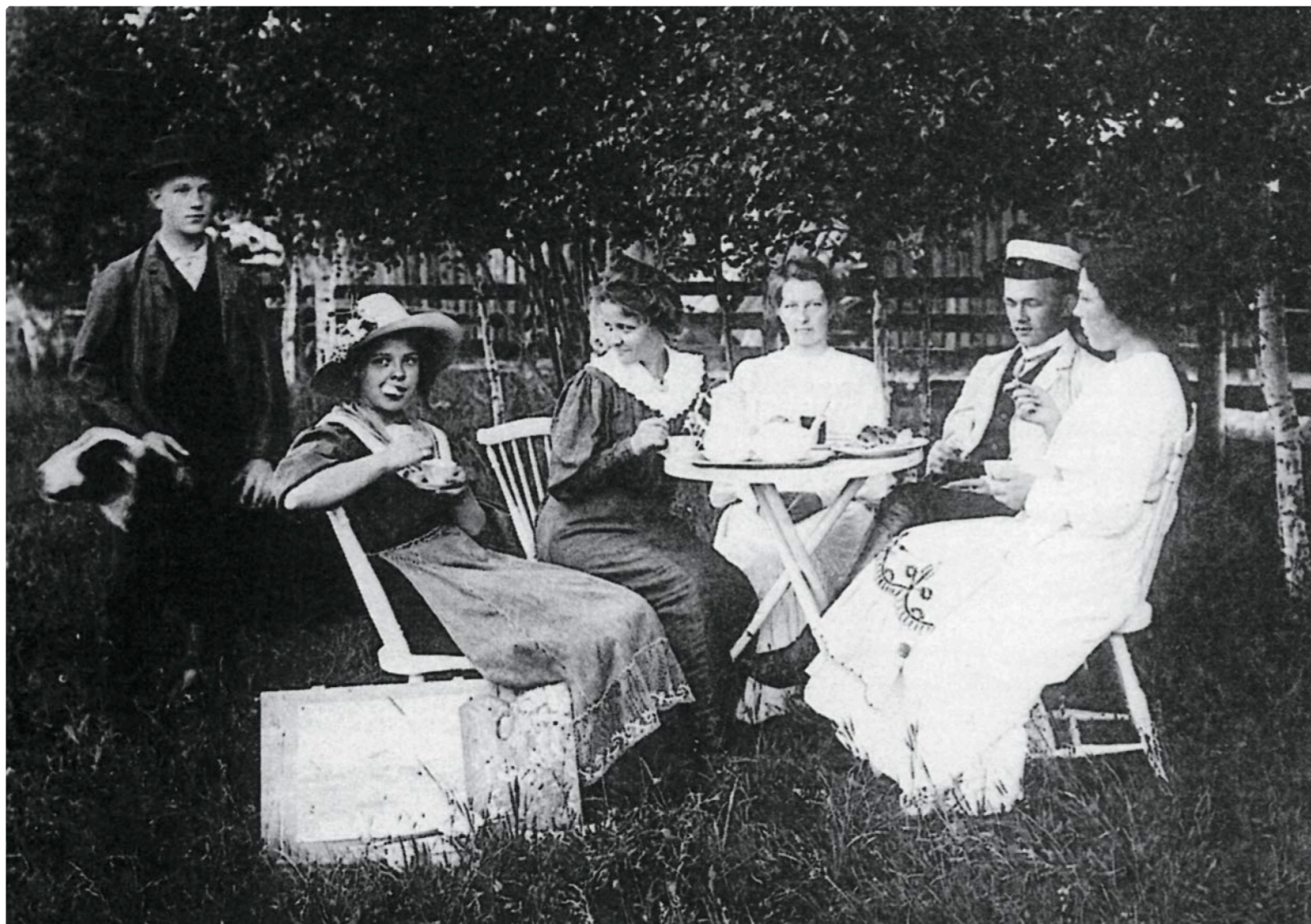
Siellä valmistuivat ensimmäiset Mirri-kuvat.

Mikä on tuo Mirrin katse? Tarja Strandén kuvaa sitä hämmennyneeksi, vähän pelokkaaksi: Mitä on tapahtumassa? Mihin hän on joutunut?

Tito Colliander taas kirjoittaa, että tuolloin Mirri jo ärsytti Sallista. Hän koki vaimon kahleena. Hän oli Pariisissa, ja siellä kaikki oli mahdollista, mutta mukana oli tuo vaimo.

Sallinen solvasi vaimoaan usein, maniaksi asti, ja myös julkisesti. Se nolostutti tuttavapiiriä: niinhän ei käsitellä edes eläintä.

”Heidän oli vaikea sietää ilmapiiriä, joka ➔

18-vuotias taideopiskelija Helmi Vartiainen (toinen vasemmalta) vieraili sukulaistensa luona Joensuussa 1907. Harvinaista kuvaa otettaessa sattui pulla olemaan suussa.

oli täynnä kirouksia ja kiihkeän seksuaalielämän liikajännitystä – hermoja kuluttavaa jännitystä. Saatanan akka, painu helvettiin! Nainen ei ymmärrä mitään muuta kuin –”

Colliander ei ole edes iljennyt kirjoittaa viimeistä sanaa.

Istu hiljaa kuin lehmä, äläkä liikuta evääkään. Sillä siisti!”

Tyko ja Helmi olivat taas Helsingissä. Mirri-kuva oli syntymässä.

Strandénin mukaan Mirrin katse on nyt himmeä ja ilme välinpitämätön: tee minulla mitä vain, maalaa minut millaiseksi haluat, en piittaa. Seuraavana keväänä Helmi odotti lasta.

Helmin oman uran sai unohtaa. Naistaiteilijoista tunnetuimmat – **Helene Schjerfbeck**, **Maria Wiik** ja **Ellen Thesleff** – olivat naimattomia.

Helmi lähti kotiin Karjalaan synnyttämään. Se sopi Tykolle.

Collianderin mukaan Helmin synnytettyä Ty-

Miesten tarinan sankari on Tyko, naisten Helmi.

kolle lähetettiin sähkö: Lapsi on syntynyt.

”Typerä sähkö. Lapsi! Lapsi on syntynyt. Mutta poikako vai tyttö? Tervekö vai sairas? Ei mitään! Lapsi! Lapsi! Sehän saattoi olla epäsikiö! Jolla oli kutistuneet kädet tai sisäänpuristunut pääkallo! Tai kuolleena syntynyt! Täysin mitään sanomaton, järjetön sähkö! Tietysti naisen laatima!” Hän lähti saman tien itse Sortavalaan.

Tytön nimeksi tuli **Varpu Mirjam Johanna**. Häntä kutsuttiin **Tirsuksi** tai **Tirsiksi**. Tirsua ympäröi koko Helmin karjalaissuku: vaari, tädit ja sedät. Hän oli kaiken keskipisteenä ja epäilemättä kaikkien rakastama.

Tyko-isä asettui maalaustelineineen Helmin perheeseen. Nyt hän löysi karut itäsuomalaiset maisemat ja yhdisti niihin tuoreet pariisilaisvaiikutteet. Värit leimahtivat.

Hän maalasi myös imettävän äidin. Aihetta pidetään harmonisena ja pyhänä, mutta Sallinen haukkui imettävää vaimoan lehmäksi.

Collianderin mukaan maalauksessa äiti tuijottaa eteensä tiedottomin katsein, nännin ympärillä kulkevat verisuonet kuuluvat violetinvärinä täyteläisellä valkealla ja vihreällä maalatulla rinnalla, ja kurkunkpää erottuu rumasti.

”Äidin kuva! Mutta siinä ei ollut mitään ihannoivaa, ei mitään tätä käsitettä pyhittävää. Se kuvasi vain ruumiillista, lihallista äitiyttä, naista joka miltei tahtomattaan, kohtalon määräämän luonnonvietin pakottamana täyttää tarkoitustaan: imettää.”

Se oli Collianderin mielestä vastalause kaudelle, koreilulle ja teennäisyydelle. Sallinen halusi nähdä totuuden alastomana.

Näiden sanojen jälkeen Colliander kertoo, kuinka Tyko hoiti vauvaa ”sairaalloisen hellästi”, vaihtoi kapaloita, pesi ja kylvetti. Hän osasi senkin paremmin kuin muut, kuin vauvan äiti. Näin ainakin Sallinen oli myöhemmin kertonut.

Mutta jos lapsi hiukankin vikisi, Sallinen kadotti tasapainonsa. Ja toinen lapsi oli tulossa.

Tyko palasi Helsinkiin runsaan vuoden ikäinen Tirsu-vauva mukanaan. Sieltä hän lähetti Tirsun Tanskaan, lapsettomalle sisarelleen. Helmi ei nähnyt lastaan enää koskaan.

Tarkkoja ajankohtia ei ole tiedossa, mutta Laitilan ja Strandénin mukaan Sallisen vanha isä, synkeä saarnaaja, vei vauvan keskellä talvea laivalla Tanskaan. Ehkä joku hoitaja oli sentään mukana.

Samaan aikaan kun Helmin on täytynyt suunnattomasti ikävöidä esikoistaan, hän synnytti toisen. Lapsen nimeksi tuli **Taju Birgitta Tiara**.

Heti kun kykeni, Helmi lähti vastasyntyneen kanssa Helsinkiin etsimään Tirsua. Siellä hän sai kuulla Tirsun olevan Tanskassa. Tykon mielestä Helmistä ei ollut äidiksi.

Tuohon aikaan isä pystyi yksin päättämään adoptiosta.

Tirsu sai Tanskassa uuden nimen. Hänestä tuli Eva, eikä hänelle kerrottu biologisesta äidistään.

Tanskasta Helmille lähetettiin valokuva. Siinä pieni Eva – siis Tirsu – nukkuu vatsallaan, käsi nyrkissä, otsa rypyssä, kuin olisi ennen nukahtamistaan itkenyt. Sellaista kuvaa Helmi sai ikävissään katsella.

Tyko Sallinen -legendoissa toistuu kertomus huolehtivasta isästä. Collianderin mukaan Tirsu oli vielä pitkään Helsingissä, ja Tyko hoiti sankarillisesti yksin

pientä tyttärtään Porvoonkadun kurjassa asunnossa, lämmitti maitopulloa ja vaihtoi kapaloita. Lapsen äiti oli tällä välin Karjalassa synnyttämässä toista lasta. Isä ylläsiitettiin, hermot olivat kireällä. Piru vieköön koko roskan! En jaksa enää!

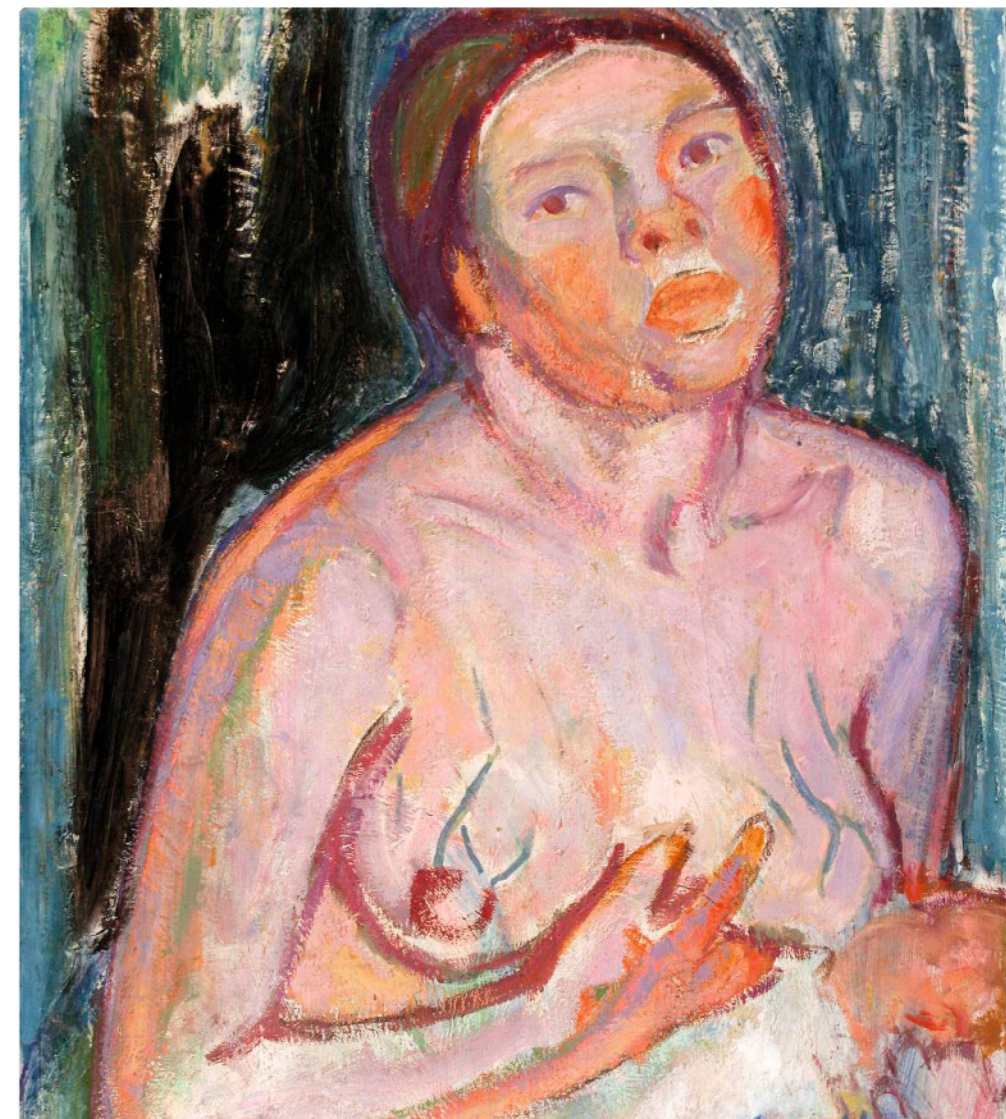
Miesten kertoman tarinan sankari on Tyko, naisten Helmi.

Anekdoottina kerrotaan esimerkiksi Sallisen ja Ruokokosken kapakkierroksesta. He tilaavat itselleen viiniä ja Tirsulle potan ja maitopullon.

Sallisen elämästä lyhyen kirjasen kirjoittanut **Leonard Bäcksbacka** ymmärtää Sallista ja tämän vaikeaa ratkaisua lähettää Tirsu Tanskaan. Hänellä oli taloustilanteessaan ”yllin kyllin pulmia”.

Mutta kuten muidenkin taidehistorioitsijoiden myös Bäcksbackan mielenkiinto oli aivan muualla kuin perheessä ja lapsissa. Helmi sivuutetaan lauseella tai parilla. Yleensä todetaan, ettei lapsellisesta Mirristä ollut äidiksi.

Oli tärkeämpääkin pohdittavaa, sillä tuona keväänä käytiin suurta taidekiistaa Sallisen maalauksista: mirreistä, alastonkuvista, imetyksivistä, karjalaismaaisemista.

Tyko Sallinen: *Rintalapsi*, 1911. Pohjanmaan museon kokoelmat. Kuva: Erkki Salminen. © Kuvasto 2012

Yleisö oli takajaloillaan. Kriitikot pitivät Sallisen töitä pilkkana ja irstailuna.

Mutta nuoret, kansainvälistä ekspressionismia tuntevat taiteilijat ymmärsivät Sallista. Hänestä tuli karkean ja brutaalin maalaustaiteen johtotähti. Sallinen oli rock, Sallisessa oli munaa.

Kaikki huipentui Taiteilijaseuran kokouksessa, jossa nuoret ja vanhat ottivat yhteen. Kokousta johti itse maestro, **Akseli Gallen-Kallela**. Sallinen meni nimettämään häntä paskahousuksi.

Se oli liikaa, kokous päättyi siihen. Viikon kulluttua Sallinen pakeni Amerikkaan.

Entä Helmi? Aviomiehen lähdettyä hän matkusti Tajuun kanssa takaisin Karjalaan. Siellä he saivat olla sukulaisten luona. Pieni Taju otti menetetyt Tirsun paikan perheen keskipisteenä.

Sallinen pysytteli Amerikassa vuoden. Hän työskenteli piirtäjänä suomalaisten siirtolaisten *Amerikan Työmies* -lehdessä. Syksyllä 1913 hän oli takaisin Suomessa

ja täynnä maalaushaluja. Hän sai hyvän mesenaatin taidekauppias **Gösta Stenmanista**, ja taloudelliset huolet olivat ohi.

Sallinen lähti Karjalaan Helmin ja puolitoista-vuotiaan Tajuun luo.

Tästä vaiheesta Colliander kertoo, kuinka Sallinen maalaa vastasalvetussa, havupuille ja tuoreelle pihkalle tuoksuvassa tuvassa ja hänen jaloissaan leikkivät lapset, molemmat lapset.

Se ei voi olla totta, sillä tuolta ajalta on olemassa Tanskasta lähetettyjä valokuvia Tirsusta. Niissä hän istuu pyntätynä valokuvaajalla.

Nyt syntyi kuuluisa Mirri-kuva: *Mirri sinistä taustaa vasten*. Myöhemmin kuva sai nimen *Tukaattityttö*. Siinä Helmi oli taas uhkea, maalaismainen Mirri. Upea maalauksellisuus voitti ”rumuuden”. Yleisö vihasi mutta kriitikot alkoivat kiittää. Kuva voitti valtion dukaattikilpailun.

Maalaaminen sujui paremmin kuin koskaan, mutta kotiolot kävivät Sallisen hermoille.

”Hänen ärtyisyytensä muodostui piinaksi ➔

